

Христіанінова Р. О.,
 доктор філологічних наук, професор,
 професор кафедри української мови
 Запорізького національного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ УМОВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано систему засобів реалізації кондиційної семантики в сучасній українській мові, ранжовано їх із погляду первинності/вторинності та центральності/периферійності. Констатовано, що найтипівішими і найпоширенішими з них є складнопідрядні речення умови, які посідають центральне місце в системі засобів реалізації умовного значення та водночас постають вихідними для інших засобів вираження кондиційної семантики.

Ключові слова: семантика умови, умовно-наслідкові відношення, складнопідрядні речення умови, умовно-наслідкові складносурядні речення, спеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем, неспеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем.

Постановка проблеми. У філософії умову трактують як сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень тощо), що необхідні для виникнення, існування або зміни певного (зумовленого) об'єкта [11, с. 286]. У граматиці семантика умови входить до системи детермінантних значень. Вона репрезентує семантико-граматичні відношення між двома пропозиціями, що відображають логічні відношення між двома ситуаціями об'єктивної дійсності, одна з яких – зумовлювальна – постає як необхідна для реалізації іншої – зумовлюваної. Зумовлювальна ситуація завжди переує зумовлюваної. Специфіка умовного порівняно з іншими каузальними значеннями полягає в тому, що умовність завжди пов'язана з гіпотетичністю зумовлювальної ситуації, яка може бути трактована як потенційно можлива в дійсності (така, що її реалізація чи нереалізація в об'єктивній дійсності має однакову вірогідність) або взагалі неможлива, ірреальна [10, с. 563], а отже, і зумовлювана ситуація може бути розглядана лише як потенційна або ірреальна.

За влучним висловленням Л. Вайсгербера, кожна мова здатна інтерпретувати ту саму ситуацію великим арсеналом різноманітних засобів. Основне завдання лінгвістики – вивчення цих засобів і їхніх функцій [14, с. 389]. Значення умови в цьому плані не становить винятку, воно реалізоване як у складних, так і в простих реченнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвивченішими в українському і зарубіжному мовознавстві постають складнопідрядні речення умови, які становлять ядро засобів вираження умовного значення. Вони були предметом зацікавленнь багатьох лінгвістів. В україністиці їх досліджували в системі складнопідрядних речень загалом (С. Бевзенко, І. Вихованець, Н. Гуїванюк, А. Кващук, М. Кобилянська, В. Ожоган, І. Слинко, Р. Христіанінова, І. Чередниченко, К. Шульжук та ін.) та окремо (В. Голоух, І. Хилько). Проблеми вираження умовного значення в складносурядних реченнях торкалися І. Вихованець, Р. Христіанінова, у реченнях із недиференційованим синтаксичним зв'язком (безсполучникових реченнях) – І. Вихо-

ванець, С. Дорошенко, Р. Христіанінова, Н. Чернушенко, у простих реченнях – І. Вихованець, З. Комарова, О. Кульбабська, О. Межов та ін. Засоби реалізації семантики умови в синтаксичних конструкціях різного типу досліджували А. Малявін, Н. Руденко. Попри таку розлогу літературу чимало питань вираження кондиційного значення й донині дискусійні, по-різному трактовані. Потребує подальшого опрацювання проблема первинності та вторинності, центральності й периферійності засобів вираження семантики умови.

Метою статті є інвентаризація континууму експлікаторів умовного значення в сучасній українській мові та ранжування їх із погляду первинності/вторинності, центральності/периферійності. Досягнення цієї мети можливе за розв'язання таких завдань: 1) окреслити систему засобів реалізації кондиційного значення в сучасній українській мові; 2) визначити первинні та похідні (вторинні) засоби вираження розглядової семантики; 3) встановити центральні та периферійні засоби вираження значення умови.

Виклад основного матеріалу. Основним засобом вираження умовної семантики постають складнопідрядні речення. Вони формують ядро функційно-семантичного поля кондиційності. За І. Вихованцем, семантико-синтаксичні відношення умови між головною і підрядною предикативними частинами постають унаслідок трансформування двобічних власне-семантичних умовно-наслідкових відношень в однібічні умовні через комунікативне виділення семантичної функції підрядної частини та комунікативне послаблення семантичної функції головної частини [2, с. 146]. Підрядні частини відображають потенційно можливі чи уявні ситуації, які викликають потенційно можливий чи уявлюваний наслідок, зафіксований у головній частині, на підставі чого виокремлено складнопідрядні речення потенційної та ірреальної умови [12, с. 199].

Складнопідрядні речення потенційної умови допускають можливість реалізації наслідку, поданого в головній частині, за виконання певної умови, зазначеної в підрядній частині. Грамама потенційності, що маркує такі речення, «поєднує семи реальності і ірреальності і позначає майбутні явища, які, з погляду мовця, вважаються реальними, а насправді тільки очікувані, потенційні» [8, с. 311]. Виразниками значення потенційної умови постають сполучники *коли, коли вже, коли вже...то, коли тільки, коли тільки...то, коли...то, раз, раз...так, раз...то, тільки, тільки...то, як, як...так, як тільки, як тільки...то, як...то, якщо, якщо вже...то, якщо тільки, якщо тільки...то, якщо...то*. Зрідка значення потенційної умови набувають сполучники *аби, аби лиш (лише), аби тільки*, спеціалізовані на вираженні значення ірреальної умови, проте, на відміну від речень ірреальної умови, в розгляданих конструкціях присудки в головних частинах уживані в теперішньому або майбутньому часі: *«Книжки мудрості навчають, аби читати їх з розумом»*

(Н. Рибак); «<...> тут завжди щось матимеш, **аби тільки голова на плечах**» (Є. Гуцало). Складнопідрядні речення потенційної умови репрезентовані двома типами: власне-умови й невластне-умови.

Підрядні частини **власне-умовні** позначають реально можливі умови, за виконання яких можливе здійснення того, про що йдеться в головній частині. Складнопідрядні власне-умовні речення охоплюють кілька семантичних різновидів:

1) конструкції, у яких одинична неповторювана умова викликає одиничний неповторюваний наслідок: «*І відчуває лицар, що й він засне повік, якщо не втече з проклятого лісу*» (О. Бердник); «*Коли мені не допоможуть вірші, То вже не допоможуть лікарі*» (Д. Павличко). Предикати в головній і підрядній частинах зазвичай виражені дієсловами у формах минулого, теперішнього чи майбутнього часу. Рідше в підрядній або головній частині предикат буває у формі інфінітива: «<...> *коли їй і тепер пропустити, вона красти не перестане, зовсім знахабніє*» (Є. Гуцало); «*Коли Мотря ваша покличе – чом не прийми*» (Є. Гуцало);

2) конструкції, які виражають значення повторюваності умови й наслідку або їхньої постійності. Предикати головної і підрядної частин у таких реченнях здебільшого мають граматичне значення недоконаного виду: «*Якщо в учительки вистачало терпіння, Зябликові вдавалось-таки згадати весь вірш до кінця*» (Є. Гуцало); «*Мартоха моя душею хворіла та світом нудила, коли хтось у неї в боргу не був*» (Є. Гуцало);

3) конструкції з узагальнювальним значенням, формованим унаслідок взаємодії обох предикативних частин. Предикат підрядної частини може бути вираженим різними формами (інфінітивом, сполукою «аналітичне дієслово модальної семантики необхідності + інфінітив», дієсловами у формі теперішнього або майбутнього часу, поєднанням дієслова-зв'язки з іменником, прикметником), але предикат головної частини обов'язково співвіднесений із теперішнім або майбутнім часом: «*Життя – це теж важкий обов'язок, якщо ви не самі, якщо маєте доглянути когось*» (Є. Гуцало); «<...> *якщо багацько знатимете, то мало спатимете*» (Є. Гуцало); «<...> *коли розуму нема – з кожуха не приточиш*» (Є. Гуцало).

Із-поміж складнопідрядних речень **невластне-умови** виокремлюємо конструкції з семантикою підстави та конструкції з семантикою застереження.

У реченнях із підрядними **підстави** підрядна частина позначає умову, яка дає підстави для виконання/невиконання певних дій або для певних умовиводів, названих у головній частині: «*Якщо я забуду твої заповіти, туманом чужої омани повитий, якщо обрубав я спогадів віти, – карай мене, мати, карай!*» (М. Нагнибіда); «*Та як з тобою в гори лжа пішла, Тобі вуста затиснувши рукою, Кричи!*» (Д. Павличко). У головній частині здебільшого маємо предикат у формі імператива чи предикат, виражений сполукою «дієслово (аналітичне дієслово) модальної семантики можливості/неможливості або необхідності + інфінітив».

У складнопідрядних реченнях **застереження** підрядна частина позначає ситуацію, якої варто уникати, тому що вона потягне за собою небажаний наслідок, про який повідомляє головна частина: «*А коли ще хтось із вашої компанії спробує поткнутись ногою – дістану рушницю з намету*» (Є. Гуцало); «*І коли не покличете, то образитись можуть*» (Є. Гуцало).

Складнопідрядні речення **ірреальної умови** формують сполучники *аби, аби лиш (лише), аби тільки, аби...то, коли б, коли*

б...то, навіть якби, навіть якби...то, якби, якби лише (лиш); якби лише (лиш)...то; якби тільки, якби тільки...то, якби...то, якби...тоді (отоді). Так само, як і складнопідрядні речення потенційної умови, конструкції ірреальної умови репрезентовані двома типами: реченнями власне-умови й невластне-умови.

У реченнях **власне-умови** зафіксовано такі семантичні різновиди:

1) речення, в яких і умова, й наслідок є такими, що не відповідають дійсності, подумки протиставлені реальному: «*Якби їй [Роксолані] дано було вибирати, вона вибрала б тільки вічне блаженство*» (П. Загребельний) – у дійсності Роксолані не дано було вибирати, тому ситуація, передана головною частиною, не може стати реальністю; «*Якби він був маляром, то намалював би її з сонцем на плечі*» (М. Стельмах). У таких реченнях у головній частині предикат має форму умовного способу;

2) речення, в яких наслідок міг би бути реальним, але цьому суперечить ірреальна умова, тому й наслідок сприймаємо як нереальний: «*У цьому було щось розумне, коли б не витирало Домажирове бажання самому захопити ту владу, яка належала князеві*» (В. Малик); «*Коли йти навпростець, то можна випередити навіть експрес, коли б він ішов річкою*» (І. Багрянний); «*Якби було вас [ворогів] менше навкруги, – людина може вдаватися в апатію*» (Л. Костенко). Предикат головної частини в цих конструкціях виражений формою минулого часу або сполукою «дієслово (аналітичне дієслово) модальної семантики можливості / неможливості + інфінітив»;

3) конструкції, в яких ірреальна умова поєднується з реальним наслідком: «*Навіть якби захотів Сава одвести йому одного, то вже не відведе: пляшку за неї поставив*» (Є. Гуцало). Специфікою означених конструкцій є те, що головна частина завжди містить заперечення.

У **невластне-умовних** реченнях підрядна частина позначає не стільки умову, скільки бажання або підставу, тому з-поміж них можна виокремити речення з підрядними бажання та речення з підрядними підстави.

У першому випадку у підрядній частині названо **бажання**, здійснення якого привело б до наслідку, сформульованого в головній частині: «*От якби відшукати широкі гільзи від снарядів, можна було б кухлі з них повирізувати*» (Є. Гуцало); «*Хоч би вітер віяв, то, може, не було б так самотньо*» (Є. Гуцало). Предикат підрядної частини в означених конструкціях має форму бажального способу, а предикат головної – форму умовного способу.

Головна частина складнопідрядних речень із підрядними **підстави** репрезентує умовивід, який впливає з підрядної частини. Вона побудована завжди за однією схемою «хтось не був би кимось», «щось не було б чимось»: «*Не я був би, якби не зумів улаштуватись на цю роботу*» (Є. Гуцало); «*Але не був би я Хомою Прищепою, якби віддався своїй жінці на поталу, якби вона могла мої мізки закрутити, якби могла порядкувати моїми клепками в голові так, як порядкує горицкама в печі*» (Є. Гуцало).

Зрідка значення умови передають безсполучникові складнопідрядні речення. Вони так само, як і сполучникові, можуть мати потенційну та ірреальну умовну модальність, але в сполучникових складнопідрядних реченнях, як уже йшлося, важливу роль у розрізненні потенційної та ірреальної модальності відіграють відповідні сполучники, натомість, у безсполучникових конструкціях основне навантаження в такому розрізненні несуть на собі предикати головної та підрядної частин. За наши-

ми спостереженнями, у конструкціях потенційної умови зазвичай в обох предикативних частинах використовувані предикати у формах майбутнього часу: «*Втечеш – на дні моря знайду!*» (О. Бердник); «*Оспіваєш мою перемогу – прощу!*» (О. Бердник); «*Підеши – знайдеш! Глянеш – побачиш!*» (О. Бердник); «*Зумієш не впасти – зумієш і вернутися назад*» (О. Бердник); «*Поїдеши – не вернешся*» (П. Загребельний). Це абсолютно умотивовано, адже, за М. Мірченком, саме грамема майбутнього часу є виразником грамеми потенційності [8, с. 311]. Значення потенційної умови реалізують також конструкції, у зумовлюваній предикативній частині яких уживаний предикат у формі наказового способу. У зумовлювальній частині предикат може бути виражений, крім форми майбутнього часу, і формою теперішнього часу: «*Не приведи доле, щось станеться з дівчиною – хай не вертається додому*» (О. Бердник); «*Людам хочеться гратися у богів – хай граються!*» (О. Бердник). Є. Ширяєв із приводу форми подібних безсполучникових речень із дієсловами в наказовому способі наголошує, що вона досить своєрідна: включає дієслово, план вираження якого – наказовий спосіб, а план змісту – особлива, зовсім не наказова, функція – позначити предикативну конструкцію, яка містить таке дієслово, як умову стосовно іншої предикативної конструкції. Зумовленість семантики речення формою наказового способу дієслова в непрямому, такому, що властиве тільки для цієї структури, значенні, дає змогу характеризувати аналізовані конструкції як зв'язані [13, с. 57–58]. Інколи потенційну умовність виражають речення з іншим співвідношенням форм предикатів: «*Пилінка впаде на її голову – нема твоєї голови*» (О. Бердник); «*Сказати кому-небудь – ніхто не повірить*» (О. Бердник). У реченнях ірреальної модальності предикати обох частин уживані в умовному способі: «*Не прийшли б – лихо могли б подумати*» (Ю. Покальчук); «*Не втік би – я теж став би війтом*» (П. Загребельний), можливі також форми інфінітива (у зумовлювальній частині його вживано з часткою *б*): «*<...> дати б їм мечі – то й не знати, чи не порубали б один одного*» (П. Загребельний).

Напівцентр засобів вираження умовного значення формують умовно-наслідкові складносурядні речення з асемантичним сполучником *і*, які постають унаслідок трансформування складнопідрядних речень умови. Як зазначає І. Вихованець, за трансформування складнопідрядного в складносурядне речення змінюється формально-синтаксична структура складної конструкції, але зберігається її лексичне наповнення й характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами. Оскільки ж сполучник *і* не може виражати умовно-наслідкових відношень, то цю функцію, так само як і в безсполучникових складнопідрядних реченнях, перебирають на себе предикати частин-складників та фіксований порядок частин: перша частина позначає умову, друга – наслідок. У першій частині предикат зазвичай виражений дієсловом у формі наказового способу, у другій – у формі майбутнього часу: «*Спробуйте збільшити зображення пружинної, гнучкої, звиклої до непокою сталі в шістьсот п'ятдесят разів – і вашим очам відкриється таємнича картина, схожа на астрономічну фотографію шматка зоряного неба теплої літньої ночі*» (О. Гончар); «*Не підтримуй луну новими криками, і настане тиша*» (О. Бердник); «*Задумайся, і ти збагнеш велич вічності*» (О. Бердник). Подеколи наслідкова предикативна частина може мати предикат, виражений дієсловом у граматичній формі теперішнього часу, але в семантичній структурі речення він співвіднесений із майбутнім часом: «*Стань потворною – і ти*

вільна!» (О. Бердник). Такі складносурядні умовно-наслідкові речення кореферентні зі складнопідрядними реченнями потенційної умови. За використання в обох предикативних частинах дієслів-присудків в умовному способі складносурядне речення набуває ірреальної модальності: «*Розповіла б про це раніше, і ніхто б тебе не затримував тут*. Рідше умовно-наслідкове значення передають конструкції з предикативними частинами, структурованими дієсловами-присудками у формі майбутнього або теперішнього часу: «*Базарна зникне комахня – І буде воленька в подобі...*» (П. Мах); «*Рибалки тамтешні виходять на нічний промисел з вогнями в човнах, і тоді риби самі на тебе летять <...>*» (О. Гончар). Як слушно зазначає І. Вихованець, на відміну від однобічних умовних відношень у складнопідрядних конструкціях, у складносурядних реченнях умовно-наслідкові відношення мають повний вияв, тобто вони є двобічними [3, с. 312]. Проте зауважимо, що в реченнях із першою частиною, формованою дієсловами наказового способу, більше акцентоване значення умови, а в реченнях із першими частинами, структурованими дієсловами майбутнього та теперішнього часу, – значення наслідку.

Напівпериферію поля умовності посідають прості ускладнені речення з відокремленими членами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, що постають унаслідок трансформування складнопідрядних речень та експлікують додаткову дієслівну предикативність. І. Вихованець, О. Кульбабська, О. Межов підкреслюють, що дієприслівники та дієприслівникові звороти являють собою згорнену підрядну частину [3, с. 275; 6, с. 302; 7, с. 292]. Формування умовного значення відбувається здебільшого за вживання присудків у формі умовного способу або майбутнього часу: «*Не відпочивши, хлопець не подолав би цей шлях; Обманувши, ти сам звідаєш сіті обману. Укравши, ти сам будеш втрачати майно чи знання, гроші чи улюблені речі. Загарбуючи чужі володіння, ти будеш сам вигнанцем з рідної землі. Маючи рабів, ти неодмінно звідаєш рабство*» (О. Бердник). Зрідка дієприслівники та дієприслівникові звороти є виразниками умовного значення і в конструкціях із присудками або головними членами безособового односкладного речення у формі теперішнього часу. Такі речення мають семантику повинності, можливості або узагальненості: «*Убивши когось, ти повинен спокутувати свій злочин тепер чи в майбутньому житті власною смертю*» (О. Бердник); «*Не маючи володаря земного, ви не зв'язані словом, присягою, вірою, скарбом*» (О. Бердник); «*Імовірно, тому він і відділений від решти перонів густим колючим дротом, а з міста через нього можна потрапити, лише пройшовши паспортний контроль*» (Н. Сняданко).

До периферійної зони кондиційності входять прості семантично неелементарні речення, в яких виразниками умовного значення постають вторинні предикатні синтаксеми, утворені здебільшого поєднанням прийменників із невластивими іменниками – віддієслівними та відприкметниковими дериватами, які легко розгортаються в речення, співвідносні з іменниками за характером номінації [1, с. 226; 3, с. 276]. О. Межов зауважує, що в цих поєднаннях субстантив представляє згорнений предикат підрядної умовної частини складнопідрядного речення, а прийменник замінює сполучник *якщо...то* [7, с. 289]. Просте речення з такими прийменниково-відмінковими формами «фактично складається з двох або більше пропозитивних номінацій і являє собою згорнуте складне речення», а «прийменники в поєднанні з іменниками – синтаксичними дериватами можна

розглядати як номіналізовані (субстантивовані) підрядні частини складнопідрядного речення» [1, с. 227]. Проте прийменники не так чітко передають значення умови, як сполучники, тому для розрізнення двох сфер умовної модальності – потенційної та ірреальної – нерідко виникає потреба в додаткових засобах її вираження, якими у структурі речення бувають форми дієслова, граматикизовані лексичні елементи тощо [3, с. 275; 6, с. 298; 7, с. 291]. Пор.: «Тільки за умови рішучого і раптового наступу на місто можна досягнути бажаного успіху» (О. Гончар) – потенційна умова; «Тільки за умови рішучого і раптового наступу на місто можна було б досягнути бажаного успіху» – ірреальна умова. І. Вихованець наголошує: «Співвідносячись із семантико-синтаксичною структурою складнопідрядних речень із підрядними умовними частинами, умовні синтаксеми в сучасній українській літературній мові характеризуються поступовим витворенням власної підсистеми форм, нерідким залученням до даної сфери засобів, не спеціалізованих на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень, їх факультативною варіантністю» [3, с. 275]. До спеціалізованих морфолого-синтаксичних варіантів умовних синтаксем О. Межов зараховує у (в) разі, на випадок, за умови + родовий відмінок [7, с. 291]. Інші дослідники до цього шерегу долучають ще й поєднання зі спеціалізованими зворотами в умовах, на умовах, внаслідок, за потреби, за неможливості, за наявності, в обставинах (за обставин) + родовий відмінок [4, с. 169; 5, с. 149–150; 9, с. 131]. За нашими спостереженнями, можна також додати у випадку, за відсутності + родовий відмінок: «Але непевність розкладу автобусного руху між Львовом і Перемислем, непрогнозованість часу перетину кордону автобусами, а також регулярні скасування рейсів у випадку занадто малої кількості пасажирів перетворили спальний вагон цього потяга на найбільш надійний і пунктуальний транспорт» (Н. Сняданко); **За відсутності спеціальної тари можна скористатися звичайними пластиковими пляшками з-під води.**

Підтримуємо думку І. Вихованця, що прийменники зі значенням умови наразі перебувають у процесі становлення [1, с. 225], а тому їх можна зарахувати до нестабілізованих [про розрізнення стабілізованих і нестабілізованих прийменників див.: 1, с. 271; 15, с. 226, 228], тобто таких, що ще не втратили прямої семантичної співвідносності з вихідною лексичною одиницею, пор.: «У разі тривоги треба напасти на вартового, кляй у рот, зв'язати» (О. Іваненко); «Тяжіння таких підрядних частин до вставлених конструкцій виникає найчастіше в разі переміщення їх (підрядних частин) в інтерпозицію» (Р. Христіанінова); «На випадок його смерті вона не повинна виходити заміж, а то позбавляється спадщини» (В. Винниченко); «Лише за умови почуття обов'язку перед іншими людьми зможе задовольнити особисті інтереси» (Н. Бабич); «На часове значення дієприслівників часто нашаровано значення умови, особливо за наявності присудків в умовному способі» (О. Межов) і «У непередбачених інструкцією випадках вони мають діяти за власним розсудом; За деяких контекстуальних умов іменник у ролі керованого компонента зазнає згортання...» (Н. Костусяк); «<...> перевага була на боці чоловіка за умови, що він ще не втратив для Соломії новизни, привабливості та, відповідно, авторитетності» (Н. Сняданко). Слушною вважаємо думку О. Межова: «Дериваційне перетворення підрядних частин умови в умовні синтаксеми здійснюється вибірково, обмежено, що зумовлено, насамперед, книжним характером прийменників у разі, на випадок, за умови, які через

свою стильову несумісність не можуть заступити такі підрядні умовні сполучники, як *якби, коли б та ін.*» [7, с. 290].

Неспеціалізованими морфолого-синтаксичними варіантами умовних синтаксем постають прийменниково-відмінкові форми з первинними прийменниками, які значення умови передають лише за підтримки контексту, пор.: *А без розписки я нічого платити не буду* (Н. Сняданко) і *Олена повернулася із заробітків без грошей*. О. Межов серед не спеціалізованих на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень прийменниково-відмінкових форм виокремлює, насамперед, *при + місцевий відмінок, без + родовий відмінок*: «*Доїться [корівка], три стакани дає на день, але при добрій паши*» (М. Вінграновський); «*Без знання ж народної мови письменником, яким я хочу стати, не станеш*» (В. Сосюра). Водночас учений зауважує, що в сучасних публіцистичних, наукових та ділових текстах замість поєднання *при + місцевий відмінок* надають перевагу вживанню прийменника *за* із родовим відмінком [7, с. 291]. О. Кульбабська подає дещо розлогіший перелік морфолого-синтаксичних варіантів умовних синтаксем: *у (в) + місцевий відмінок; при + місцевий відмінок; за + орудний відмінок; на + місцевий відмінок; з + родовий відмінок; від + родовий відмінок; з + орудний відмінок; в + знахідний відмінок; без + родовий відмінок; під + орудний відмінок; по + місцевий відмінок; проти + родовий відмінок; поза + орудний відмінок* [6, с. 301]. Видається доцільним до цього переліку додати також *на + знахідний відмінок*: «*Отак заводські гудки у нас над Дніпром на дощ хриплять, а на добру погоду співають лунко*» (О. Гончар).

Як компонента умовне значення можливе в реченнях із недиференційованим синтаксичним зв'язком та недиференційованими семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами: 1) умовно-причинними: «*Ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею*» (О. Бердник); «*Не захотіла стати царицею – станеш падаллю!*» (О. Бердник), пор.: *Якщо ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею або Оскільки ти не захотіла бути магарані – будь безпритульною рабинею; Якщо не захотіла стати царицею – станеш падаллю або Оскільки не захотіла стати царицею – станеш падаллю*; 2) умовно-часовими: «*Відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник!*» (О. Бердник); «*Розкажемо вдома – не повірять*» (О. Бердник), пор.: *Якщо відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник або Коли відпадає від бога душа, згасає і небесний світильник; Якщо розкажемо вдома, не повірять або Коли розкажемо вдома, не повірять*. У таких реченнях констатуємо лише потенційну умовну модальність. Означені конструкції посідають найпериферійнішу позицію в системі засобів вираження кондиційного значення.

Висновки. Отже, сучасній українській мові притаманна низка різнорангових засобів вираження семантики умови. Найтипівішим і найпоширенішим із них є складнопідрядні сполучникові речення умови, вони посідають центральне місце в системі засобів реалізації умовного значення. Напівцентр засобів вираження умовного значення формують умовно-наслідкові складносуурядні речення з асемантичним сполучником *і*. Напівпериферійну зону умовності структурують прості ускладнені речення з відокремленими членами, вираженими дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, а периферійну – прості семантично неелементарні речення, в яких виразниками умовного значення постають вторинні предикатні синтаксеми, утворені поєднанням прийменників із віддієслів-

ними та відприкметниковими іменниками. Найпериферійнішу позицію в системі засобів вираження кондиційного значення посідають речення із недиференційованим синтаксичним зв'язком та недиференційованими умовно-причинними й умовно-часовими семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами.

Література:

1. Вихованець І. Прийменникова система української мови : [монографія] / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 288 с.
2. Вихованець І. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
3. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Габай А. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. Габай. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
5. Гуйванюк Н. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
6. Кульбаська О. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. Кульбаська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
7. Межов О. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
8. Мірченко М. Структура синтаксичних категорій / М. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
9. Руденко Н. Складні та прості речення з умовною модальністю у текстах різних функціональних стилів сучасної української мови / Н. Руденко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Єрмоленко / Відп. ред. В. Складенко. – К., 2007. – С. 129–133.
10. Русская грамматика : в 2-х т. : Т. II : Синтаксис. – М. : Наука, 1982. – 710 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
12. Христианінова Р. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. Христианінова. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
13. Ширяев Е. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке : [монография] / Е. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 221 с.
14. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik / L. Weisgerber. – Düsseldorf, 1962. – 389 S.
15. Kroupová L. K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém zpracování / L. Kroupová // Slovo a slovesnost. – 1971. – 32. – № 3. – S. 225–231.

Христианінова Р. А. Средства реализации условно-го значения в современном украинском языке

Анотація. В статті розглянута система засобів реалізації семантики умовності в сучасній українській мові, які проаналізовані з точки зору їх первичності/вторичності, центральності/периферійності. Зроблено висновок, що типовими і найбільш поширеними з них є складнопідрядні умовні речення, які займають центральне місце в системі засобів реалізації умовної семантики, на їх основі формуються інші засоби.

Ключевые слова: семантика умовності, умовно-слідственні відношення, складнопідрядні умовні речення, умовно-слідственні складносочиненні речення, спеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем, неспеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем.

Khrystianinova R. Realization of Conditional Meaning in Modern Ukrainian Language

Summary. The paper reviews the system of means of conditional semantic realization in Modern Ukrainian Language. It is classified from the point of primacy/postprimacy and centrality/peripherality. It has been revealed that conditional complex sentences, which occupy the central place in the system of means of conditional meaning realization and simultaneously are initial for the other means of conditional semantic expression, are the most typical and the most common.

Key words: semantic of condition, conditional and result relations, complex conditional sentences, conditional and result compound sentences, specialized morphological and syntactic variants of conditional syntaxemes, non-specialized morphological and syntactic variants of conditional syntaxemes.